

Symboler på liv og død

- hvide bondebroderier
på Holbæk Museum 2009



Del af kisteklæde udstillet i en af glasmontrerne.

Tekst.: Minna Kragelund
Fotos: Kirsten Bille

Grafiske udtryk

- broderier fra Holbæk-egnen

På Holbæk Museum opbevares næsten 100 stolpestykker og kisteklæder fra ca. 1770-1870. Nogle af dem udstilles i foråret 2009 som et lokalt og regionalt supplement til udstillingen ”Hedebosyning – en verden af variationer”, som er lånt fra Greve Museum i tidsrummet 6.2. til 10.5.2009.

Hedebosyningerne er overdådige; de er tæt og rigt broderet og har været genstand for megen opmærksomhed, bl.a. har de ofte været udstillet i de sidste ca. 150 år.

Broderierne fra Holbæk-egnen har et helt andet udtryk og en stille intens ”tone”; de er karakteristiske ved deres klare grafiske udtryk, der skyldes teknik- og motivvalg samt en stram komposition. De har ikke vakt så stor opmærksomhed - hverken i tekstiler eller museumskredse - , men hermed sættes der fokus på dem.

For yderligere oplysninger om hede-

bosyninger henvises til Greveudstillingens katalog ”Hedebosyning – en verden af variationer”, der er skrevet af museets leder Henriette Buus. Heri fortælles ikke alene om Hedebøegnen, om syningernes teknikker og motiver og om hedebosyning i dag, men der bringes også mange nye tanker og synsvinkler til torvs.

Nedenfor berettes om tekstilerne fra Holbæk Museum, der er inddelt efter deres motiver svarende til temaerne på udstillingsskærmene.

Tre slags pyntestykker

Holbæk-egnens broderier blev ligesom hedebosyningerne brugt til at pynte op i bondestuen og give lys i rummet. Stykkerne havde forskellig størrelse alt efter anvendelsen. Nogle blev hængt på eller lagt over møblerne eller fastgjort på de mørke omhæng på stolpesengene, heraf betegnelsen stolpestykker. De kaldes også håndklæder eller pyntehåndklæder, men

mange af betegnelserne er eftertidens værk, og de kan variere fra egn til egn. Typisk er et stolpestykke ca. 30 cm bredt, dvs. syet på et stykke stof i halv vævebredde. Længden er oftest fra 70 cm til 130 cm.

Over bilæggerovnen sad knæet, der var en træpind til at tørre tøj på. Til fest blev den pyntet med en såkaldt knædug, der var i hel vævebredde og 50-70 cm lang. Knædugene har oftest en enklere udsmykning end stolpestykker.

Den tredje type broderier, der udstilles, er kisteklæder, som er blandt museets ældste hvide pyntestykker. De blev anvendt ved dødsfald, hvor de blev lagt over ligkisten, mens den endnu stod i hjemmet. De kan være smallere end stolpestykkerne, men til gengæld omkring 2 meter lange. I udstillingens glasmontere ses to kisteklæder.

De fleste pyntestykker er af hør, men bomuld ses overraskende ofte især brugt til broderiet eller til de maskin-

vævede frynser.

Teknikker med grafisk virkning

På Midsjælland har kvinderne anvendt de samme broderiteknikker som på Hedebøegnen, men i en enklere udformning. Det drejer sig bl.a. om tællesyning, dragværk, rudesyning og hulsømme. Det specielle ved Holbæk-egnens bondetekstiler er imidlertid teknikker, hvor broderitråden danner mønstre i et net, som bliver lavet ”ud i luften” fx et fileret net. Resultatet bliver borter, hvor motiverne står klare og tydelige på en gennemsigtig bund og derfor er hurtige at aflæse. De får næsten plakat-karakter og virker overraskende moderne.

På de næste sider vises fire karakteristiske Holbæk-tekstiler, der har tre forskellige typer net, hvori der er broderet.

Plantemotiver



Et udsnit af dette billede ses i trappeopgangen

Billedet viser den afsluttende bort på et pyntestykke i bleget dvs. hvidt hørlærred. Stykket er 87 cm langt, hvoraf den gennembrudte bort udgør 14,5 cm. Stykket er 30 cm bredt og kantet hele vejen rundt med en smal søm.

Afslutningsborten består af et net med kvadratiske masker, hvori der er broderet roser og blade. Nettet afsluttes forneden med takker.

I hørlærredets nederste venstre hjørne ses et broderi i blå korssting med årstallet 1799 og et monogram samt et kartouche-lignende motiv. Hørtråden er sandsynligvis farvet med indigo og er blevet lidt lysere med årene, men hele stykket er meget velbevaret.

Bunden pudevårsknipling

Nettet ligner til forveksling et fileret net á la fiskernes fangstnet, men det er fremstillet i en teknik, der kaldes ”bunden pudevårsknipling” (se Bonniers Store Håndarbejdsleksikon).

Nettet dannes ved at udspænde tråde enten i en ramme eller på et fast underlag. Trådene spændes ud fx i vandret retning den ene række efter den anden. Maskerne dannes herefter ved, at der sys knuder i den lodrette retning, hver gang to tråde krydser hinanden. Når nettet dannes på denne måde, fremkommer der en lille perlerække af sting, når tråden foroven og forneden skal gå langs den vandret udspændte tråd hen til syning af den næste lodrette knuderække. På rosen-

borten er der netop denne lille perlerække i hveranden maske i den øverste og nederste række. Det samme er tilfældet på broderiet på forsidebilledet af denne guide.

Med den beskrevne udspændingsteknik er det let at danne afslutningstakker som på de to pyntestykker. (Se Bodil Tornehaves bog ”Anne Cathrine Buddes Mønsterbog” s. 53-56. Tornehave kalder teknikken ”reticellaknipling”).

Motiver

I nettet er der broderet roser og blade med slyngesting og lidt stopning. Rosernes former understreges af konturtråde, som ikke er så almindelige i broderi, men som netop forstærker udtrykket. Roserne har fået flere konturtråde, hvilket gør dem ekstra runde, mens bladene må nøjes med en enkelt tråd.

Blomstens midte består af en edderkop, der er dannet ved stopning rundt om et trådkryds. Udenom de fire masker er der derefter lagt en stopning, der fremhæver blomstens tætte centrum.

Hele blomstermotivet er indrammet som var det et maleri.

Rosen har været magthavernes symbol i alle store kulturer de sidste 5000 år. Den engelske Tudorrose er måske den mest kendte. I kristendommen blev den hvide rose Jomfru Maria blomst som symbol på jomfruelig kyskhed.

I folkekunstens dekorationer er der ofte brugt plantemotiver, men der er ikke tale om naturgengivelse. At male og fx brodere med naturen som forbillede hører en senere tid til. I 1800-tallet valgtes rosenmotivet nok på grund af den dekorative virkning og den religiøse symbolværdi.

Dyremotiver



Holbæk Museum har to pyntestykker med en afsluttende bort som vist på billedet – blot er motiverne spejlvendte på de to stykker.

Stykkerne danner tydeligvis et par, selv om de ikke er helt lige store. De er begge 31,5 cm brede, og det viste stykke er 84 cm langt. Den maskinvævet frynse forned er 10 cm lang, og den broderede bort er 14 cm lang. Borten er syet fast på et stykke mønstervævet bomuld i en usædvanlig fin kvalitet, faktisk langt finere end vi

almindeligvis møder i 1800-tallets bondehjem.

De to stykker har senere fået påsyet monogrammer.

Stykket har genstandsnummer 10859.

Filering med slyngesting

Det gennembrudte net er en såkaldt skråfilering, dvs. at maskernes firkanter står på skrå eller på spids. Borten er bukket om i siderne, hvilket viser, at fileringen har været længere og måske brugt til noget andet, før den blev tilpasset til dette stykke. Størrelsen på maskerne i de to pyntestykkers filerede net er imidlertid forskellig, så det er ikke en lang filering, der er klippet over til de to pyntestykker.

Motiverne er broderet i slyngesting med en bomuldstråd, der er tykkere end tråden i selve nettet. Det fremstår derfor voluminøst, og det understreges yderligere af, at slyngestingene ligger tæt. Dertil kommer en usædvanlig udformning af både blomster- og

fuglemotiver. Alt i alt står vi over for et meget specielt bondebrodei, der kan udfordre både fornuft og følelse eller både faglighed og fantasi. Er der måske østeuropæisk inspiration i disse broderiers udtryk og motiver?

På udstillingsskærmen hænger der mellem de to stykker et stolpestykke med en fugl syet i rudesyning, men med helt samme komposition som slyngestingsfuglen. Rudesyningsfuglen står stram og majestætisk, og slyngestingsfuglen bliver ved sammenstillingen ekstra pudsigt og klovneagtigt i sit udtryk. Der er virkelig noget overraskende over fileringsborten; den er fuld af paradokser og humor. Motivernes udformning er skæv på sin helt egen måde.

Fuglens symbolik

Fugle og firefodede dyr har spillet en ledende rolle i de fleste kulturers symbolik. Man troede at kunne overføre dyrenes egenskaber til de menne-

sker, der anvendte eller ejede tingene med de symbolladede motiver.

Fugle symboliserede frihed og sjælen, der stiger op fra kroppen eller det åndelige, som adskiller sig fra det kropslige. Fugle, som flyver langt, blev ofte sammenstillet med det guddommelige, med magt og sejr. I mytologier verden over er de gudernes budbringere, og siden middelalderen har dyr forekommet i våbenskjolde og emblemer, hvor de betegner egenskaber og dyder hos en given person, slægt eller samfund.

Hvorvidt bondekonerne har kendt til motivernes mange betydninger, er selvfølgelig uvist. Men i kirken og i biblen anvendes dyresymboler i mange sammenhænge som omskrivninger af menneskers adfærd og pligter både af konkret og åndelig art, - tænk blot på Noahs ark.

Geometriske motiver



På billedet vises den ene ende af et 158 cm langt og 31 cm bredt pyntestykke. Bomuldsfrynser og gennembrudt broderi er ens i begge ender. Midt på har stykket et 8 cm bredt mellemværk broderet i teknikken dragværk og med plantemotiver, men dette kan ikke ses hverken på billedet eller på udstillingsskærmen.

Stoffet er af bleget hørlærred, der er tæt vævet og har et flot fald.

Stykket, der har genstandsnummer 40688, er meget velbevaret.

Fileret bund

Den gennembrudte bund i zigzagborten er fileret, men med usædvanlig små masker. Når dertil lægges, at tråden er en stærkt tvundet bomulds-tråd – såkaldt tvist – så får vi et net med en organisk karakter, hvor tråden nærmest bobler. Tvist anvendes sjældent til broderi, men ofte til vævning pga. sin styrke.

Broderitråden er også i en kraftig bomuld, hvilket giver broderiet karakter af relief frem for fladt broderi. Zigzaglinjen, der løber som et 1½ cm bredt bånd, bliver plastisk og giver broderiet volumen, som var det en blonde, der lå oven på nettet. Det forholdsvis tykke broderi giver mulighed for lysbrydning og skyggedannelse, hvorved det virker endnu mere levende.

Kompositionen med en zigzaglinje hen over hele fladen er stram og fast; den har spænding og virker derfor overbevisende og skaber ro i beskue-

rens opfattelse af borten.

Orden, symmetri og gentagelse

Mange mennesker finder behag i rytmiske gentagelser – både dem vi kan se, høre og føle. Øje og sind falder fx til ro ved at se former og linjer gentaget i ornamentale forløb. Vores liv er fuld af gentagelser, specielt den del af livet, der er styret af kroppen. Her kan nævnes åndedrættet, pulsen og gangen. Spinding, strikning og vævning er bygget op over bevægelser, der gentages i hundred- eller tusindvis af gange og oftest i samme rytme.

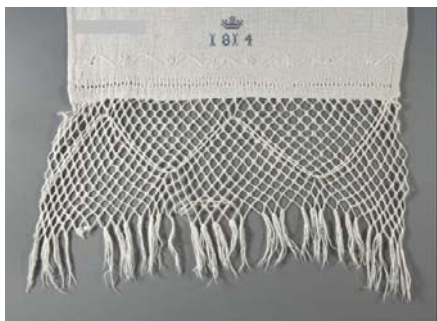
Zigzaglinjen hører til de geometriske mønstre, der let danner symmetri og især gentagelse. En sådan linje kan ligesom bølgelinjer fortsætte i det uendelige på begge sider af tekstilet kant. Linjerne udgør således et tilfældigt udsnit af en større helhed, og denne helhed kunne være menneskelivet, der er fuld af gentagelser og rytmer.

En zigzaglinje har intet centrum og ingen periferi, ingen højde og inden dybde. Ganske vist peger den skiftevis op og ned eller til højre og til venstre, men dens bevægelser ophæver hinanden; den går i zig og i zag, men fortsætter alligevel ufortrødent fremad.

Zigzaglinjen opleves ofte med en dybt følt genkendelse, og det skyldes måske, at netop linjens ordnede princip svarer til det menneskelige vilkår og ses som et billede på menneskets livsvilkår.

Over den filerede bort er der en smal hulsøm, hvor zigzaglinjen også viser sig, ligesom i den kraftige maskinvævede frynse forned. Der er myriader af trekantede, zigzaglinjer og romber, og netop disse figurer har i årtusinder været blandt symbolerne på vores jordiske liv og vores forhold til himmelen over os og helvede under os.

Kisteklæder



Billedet viser den afsluttende bort i den ene ende af kisteklædet, der er 245 cm langt og 29 cm bredt. Stoffet er bleget hørlærred i en fin kvalitet.

Borten er 17 cm lang ligesom borten i den anden ende af stykket. Den består af filering på skrå, hvori der er trukket en dobbelt hørtråd, der danner et bølgemotiv. I den modsatte endebort er der to bølgelinjer.

Kisteklædet er sammensyet af to stykker lærred, der hver har tre smalle hulsømsborter. Over hver bort er der desuden et enkelt broderi i blå korssting. I den ende, som ses på billedet, er det årstallet 1814 med en krone

over, og i den anden ende ses monogrammet KRd. Under årstallet er der

broderet en blomsterranke i hvide kædesting.

Klædet, der har genstandsnummer 12470, er meget velbevaret.

Filering og stopning

Med teknikken filering kan der fremstilles et tætmasket eller et mere åbent net, hvori der kan broderes ligeledes tæt eller åbent. På dette klæde, der blev lagt over kisten med den døde i, er både maskestørrelse og broderi meget åbent, og tilsammen skabes der et let og enkelt udtryk. Man kan næsten føle, at afslutningsborten svæver.

Det er sjældent at se så enkle dekoreringer i folkekunst, der ofte er meget detaljerige. Men selv om udtrykket er minimalistisk, så har linjen spænding, og den brænder sig fast på nethinden; den huskes. Indtrykket forstærkes ved gentagelse i linjeforløbet i det lille fine hvide broderi over borten.

Spændingen gælder fortrinsvis borten med én bølgelinje, hvorimod der er lidt slør i tegning og komposition af borten med de to bølger i den anden ende af stykket. Her skifter motivet

fra at være to zigzaglinjer over hinanden til, at de to linjer går spids mod spids og danner romber. I øvrigt kan selve skråfileringen også ses som et net fuld af romber dannet af maskerens sider. Zigzag- og bølgelinjer omtales nærmere på siderne om geometriske motiver.

Forsidebilledet på denne guide viser det andet udstillede kisteklæde.

Ceremoniel genstand

Mennesker i alle kulturer gør sig umage med udformningen af genstande til brug ved særlige lejligheder fx livets højtider som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse. Her skal det ypperste præsteret, for her står mere på spil end blot fest og dekoration.

Borter på kisteklæder skulle bl.a. fungere som beskyttende gitre og virke som gærder, som kunne holde de onde kræfter væk fra det sted, hvor mennesket og sjælen møder guderne.

Blot en enkelt bølge- eller zigzaglinje virkede værnende med sin ubrudte række af takker. Når kisteklæderne blev udsmykket med borter i udform-

ning som net, så ville det onde også have vanskeligt ved at slippe igennem og få fat i den dodes sjæl.

Vi ved selvfølgelig ikke, om bondekonen, der har syet kisteklædet, har gjort sig sådanne tanker før valg af teknik og motiv. Men sikkert er det, at tiden omkring 1800 var en tid, hvor religion og overtro gik hånd i hånd, og hvor det var godt gennem sine materielle genstande at vise, at man hidkaldte støtte fra højere magter. Dette kunne gøres ved valg af gammelkendte symboler, som alle i samtiden kunne aflæse og forstod virkningen af.

Teknikker på samtlige udstillede tekstiler

Tekstilerne på udstillingsskærmene og i de to glasmontrer er dekoreret med motiver i følgende gennembrudte teknikker (korssting og hulsømme m.m. forekommer, men nævnes ikke her):

Plantemotiver

Den stiliserede blomsterbort øverst til venstre er en frihåndsknipling, mens rosenborten nedenunder er en bunden pudevårsknipling. De to brede tekstiler til højre er broderet i dragværk.

Dyremotiver

De to gennembrudte fugleborter er i filering på skrå, mens midterstykket er broderet i rudesyning.

Geometriske motiver

Trendfletninger har ofte klare geometriske mønstre som her på de to stykker til venstre samt stykket øverst til højre. Frynsen på det midterste stykke er maskinvævet, mens zigzagborten er broderet i en skråfilering ligesom borten fornedet til højre er en filering.

Kisteklæder

I montren nærmest døren ses borter i bunden pudevårsknipling, mens det andet kisteklæde har broderi i skråfilering.

Litteratur

Ellen Andersen: *Lidt om håndklæder. I Budstikken 1963.*

Gudrun Andresen: *Bondesyninger på lærred. 1-3. Kbh. 1981-86.*

Bonniers Store Håndarbejdsleksikon. 1-20. Kbh. 1995-96.

Danmarks Folkelige Broderier. *Diasserie med tekstbæfte: "Vest- og Sydsjælland samt Møn."* Roskilde 1982.

Minna Kragelund: *Trendfletninger.*

I Håndarbejdets Fremme 1987, nr. 2-3.

Bodil Tornehave: *Danske Frihåndskniplinger. Haderslev 1987.*

Bodil Tornehave: *Anne Cathrine Buddes Mønsterbog. Haderslev 1988.*

Alle omtalte tekstiler i denne guide er med i Minna Kragelunds bog "Tekstil æstetik. Nytolkning af dansk kulturarv", der planlægges at udkomme sidst på året 2009.